

Universiteten, Magna Charta Universitatum och de mänskliga rättigheterna

Rebecka Lettevall

I *Världen av igår: En europés minnen* (1942) målar en desillusionerad Stefan Zweig en mörk bild av sin egen tid och av framtiden, men han minns i ljusa färger det förflutna och den svunna värld som fanns före andra världskriget. Den centraleuropeiske författarens minnen av ungdomsåren och den intellektuella utvecklingen i flera av Europas kulturellt och akademiskt ledande städer för tankarna till det levande biblioteket som förekommer i slutet av Ray Bradburys likaså dystopiska roman *Fahrenheit 451* (1953), som fått sin titel från den temperatur då papper fattar eld.

Dessa två böcker påminner om hur tiden kring andra världskriget på många håll präglades av en känsla av tungsinne och hopplöshet med anledning av de förfärliga krigserfarenheterna. Men det fanns även en förmåga att lyfta blicken för att se framåt. Etableringen av såväl Förenta nationerna som antagandet av den allmänna förklaringen om mänskliga rättigheter vittnar om en tro på framtiden. Till den tidens framtidsoptimism hörde även uppfattningen att utbildning skapar goda förutsättningar för en ljusare framtid, inte minst högre utbildning.

Sedan FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter antogs 1948 har universitetens engagemang inom området mänskliga rättigheter blivit allt större. Detta avspeglar sig i utbildning och forskning, men även i universitetens relation till det omgivande samhället. Universitetens villkor och ansvar har utvecklats med större och bredare studentgrupper, globalisering och en ny form av marknadsorientering. Samtidigt har samhällsutmaningarna generellt förändrats (S. Collini, 2012; K. Brögger m.fl., 2026).

Under de senaste decennierna har studier i mänskliga rättigheter etablerats inom den högre utbildningen över hela världen. I vissa fall är mänskliga rättigheter en självständig disciplin, men de kan också ingå inom andra discipliner eller bara vara ett inslag i allmänna diskussioner om universitetens uppgift. På flera håll är utbildningar i mänskliga

rättigheter mångvetenskapliga, men i exempelvis Kanada och USA är de ofta placerade vid juridisk fakultet och har en rättslig inriktning.

Syftet med detta kapitel är att visa hur universiteten tar sig an mänskliga rättigheter i utbildning och forskning och i sitt samhällsansvar. Jag belyser lärosätenas roll, deras uppgift och deras relation till mänskliga rättigheter. Att universiteten tar en sådan uppgift på stort allvar avspeglar sig i Magna Charta Universitatum, ett kontrakt som fungerar som en normativ plattform för högre utbildning och forskning.

Mina frågeställningar i kapitlet kretsar kring dels om och i så fall hur Magna Charta Universitatum och FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter samspelar och stöttar varandra, dels om hur mänskliga rättigheter kan integreras i utbildning och forskning. Jag beskriver också vilka utmaningar som finns ur ett lokalt och ett globalt perspektiv och hur de utmaningarna interagerar. Kan det globala perspektivet på mänskliga rättigheter bidra till att tillgängliggöra rättigheter i en konkret lokal situation? Centralt för mina resonemang är alltså ovan nämnda Magna Charta Universitatum, ett dokument som deklarerar universitetens värden, pläderar för akademisk frihet och understryker institutionell autonomi.

Kapitlet inleds med en presentation av Magna Charta Universitatum och dess tillkomst som en bakgrund till relationen mellan universiteten och de mänskliga rättigheterna. Därefter följer en diskussion om hur mänskliga rättigheter är en del av universitetsvärlden, inte enbart disciplinärt utan även på andra vis.

Vid universiteten kan man utbilda i, genom och för mänskliga rättigheter inom vitt skilda områden.¹ När universiteten gör det finns det en mångfacetterad spänning mellan att universiteten både ska vara en del av samhället och samtidigt ha akademisk frihet. Universitetens förutsättningar varierar också beroende på kontext. Av den anledningen behandlas inte bara svenska förhållanden utan även internationella samarbeten.

Magna Charta Universitatum

Magna Charta Universitatum är ett dokument som deklarerar universitetens värden, pläderar för akademisk frihet och understryker institutionell autonomi. Magna Charta Universitatum har hittills undertecknats av över tusen universitet från hela världen (Magna Charta Observatory, u.å.1). I internationella universitetssammanhang, inte minst i samtal om universitetens roll i samhället eller diskussioner om universitetens strategier och policyer, utgör dokumentet ofta en gemensam referenspunkt på liknande sätt som FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter i andra sammanhang.

Detta universitetens manifest är dock inte lika känt som FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter, trots att det presenterades för första gången redan 1988. Det har

¹ FN:deklarationen *United Nations Declaration on Human Rights Education and Training* slår fast att alla människor har rätt till utbildning i, genom och för mänskliga rättigheter.

sedan dess kommit en modifierad version 2022, där universitetens roll i samhället accentueras tydligare. Även Magna Charta Universitatum tillkom vid en kritisk period i den västerländska historien: vid det kalla krigets slutskede.

I Magna Charta Universitatum deklarerar och fastställs de grundläggande principerna för universiteten.

- Den första principen säger att universiteten ska vara intellektuellt och moraliskt självständiga i förhållande till politiskt inflytande och ekonomiska intressen.
- Den andra principen hävdar utbildningens och forskningens odelbarhet.
- Den tredje principen framhåller universiteten som en plats för fri forskning och debatt präglad av öppenhet och tolerans.
- En fjärde princip som har tonats ner i den reviderade versionen från 2022 påbjuder att universiteten ska följa den europeiska humanistiska traditionen.

Den akademiska friheten är erkänd som en mänsklig rättighet, med stöd i artikel 15 i FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (Office of the High Commissioner for Human Rights, 1966).

Hittills har fler än tusen universitet från hela världen skrivit under Magna Charta Universitatum och på så sätt visat att de stödjer principerna i den. Dokumentet kan numera betraktas som en ryggrad och navigeringspunkt för universiteten vid diskussioner om dessa samhällsviktiga institutioners värden och uppdrag. I likhet med FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter har även Magna Charta Universitatum en etisk snarare än en rättslig status. Dock får dokumenten en särskild tyngd av det faktum att så många har undertecknat dem. Det gäller både FN-förklaringen och Magna Charta Universitatum.

Magna Charta Universitatum togs fram inför Bolognauniversitetets 900-årsjubileum 1988 och undertecknades då av rektorer från 388 universitet, huvudsakligen från Europa (Magna Charta Observatory, u.å.3). I en tid då järnridån fortfarande delade Europa uppmärksammade universitetsledningarna att det europeiska samarbetet över gränser är åtminstone lika gammalt som universiteten och att universiteten och deras samarbeten är centrala för den gemensamma utvecklingen inom vetenskap, kultur och ekonomi – liksom för ett fritt samhälle. I dokumentet hävdas att tack vare universitetens långa tradition av samarbete och utbyte har ett enat Europa alltid funnits, trots politiska murar av olika slag genom historien (Magna Charta Observatory, u.å.2.).

Världen förändrades snabbt efter det kalla krigets slut, så inför 30-årsjubileet utvidgades Magna Charta Universitatum med ett tillägg som antogs 2022. Tillägget lyfte fram vikten av goda kontakter mellan universiteten och civilsamhället. Dessutom förtydligades att universiteten ingår i en global gemenskap snarare än en europeisk. Vidare betonas universitetens ansvar gentemot samhället utifrån FN:s strategiska

utvecklingsmål i Agenda 2030. Universiteten gav också ett påbud till sig själva att verka för att ta ansvar för samhället, vilket inte var lika explicit uttryckt tidigare. Det visar på en målmedvetenhet från universiteten.

Det ursprungliga dokumentet utgör fortfarande grunden för Magna Charta Universitatum, och inga av de ursprungliga formuleringarna är borttagna. Samtidigt är det möjligt att signera det senare utan att underteckna det ursprungliga.

I det ursprungliga Magna Charta Universitatum nämns inte mänskliga rättigheter explicit, vilket de gör i den reviderade versionen från 2020:

Education is a human right, a public good, and should be available to all. Universities recognise that learning is a lifelong activity with tertiary education as one part of a continuum. Within that one part, universities serve diverse learners at all stages of their lives. Universities acknowledge that individuals and communities, often due to inequitable circumstances, have difficulty gaining access to higher education or influencing the modes and matter of academic study. To realise human potential everywhere, universities deliberately seek ways to welcome and engage with diverse voices and perspectives. (Magna Charta Observatory, 2020)

Det finns således en tydlighet i Magna Charta Universitatum, och därmed i ambitionen vid de universitet som undertecknat dokumentet, om att värna de mänskliga rättigheterna. Magna Charta Universitatum har en uppenbar anknytning till FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter och tillsammans utgör dessa dokument en välargumenterad grund för universitet att engagera sig i frågor om mänskliga rättigheter som disciplin och mission. Universiteten tar sig an detta på flera sätt och med olika ambitioner.

Mänskliga rättigheter som ämne på universiteten

Mänskliga rättigheter på ett universitet kan betraktas ur flera perspektiv. Den högre utbildningen behöver vara tillgänglig, och det blir den exempelvis genom att vara avgiftsfri. Antalet universitet och högskolor liksom deras lokala placering bidrar också till tillgängligheten, liksom möjligheten att i vissa fall läsa på distans. Ett annat perspektiv är utvecklingen och spridningen av ny kunskap om mänskliga rättigheter, deras förflutna, betydelse, komplikationer och tillämpningar. Ett tredje, närliggande perspektiv är att universitet ska göra ny kunskap tillgänglig utanför akademien för att därigenom samverka med samhället utanför universitetet.

Utbildning som en mänsklig rättighet uttrycks i relativt allmänna termer i FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter, närmare bestämt i artikel 26. Artikeln handlar främst om utbildning i skolan, som ska vara tillgänglig för alla. Dessutom säger artikeln följande:

Utbildningen skall syfta till att utveckla personligheten till fullo och till att stärka respekten för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Utbildningen skall också främja förståelse, tolerans och vänskap mellan alla nationer, rasgrupper och religiösa grupper samt främja Förenta nationernas verksamhet för fredens bevarande (Förenta nationerna 1948, artikel 26:2).

Även högre utbildning ska vara tillgänglig för alla, med förbehållet att studenters förmåga att tillgodogöra sig universitetsstudierna är avgörande. Vidare garanteras akademisk frihet som en mänsklig rättighet i artikel 15 i den generella kommentaren till rätten till utbildning från FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (United Nations GA, 66/137).

Universitetens generella uppdrag är som bekant att bedriva utbildning, forskning och samverkan med hög kvalitet. I allmänhet utgör utbildning den största delen av universitetens verksamhet. I artikel 27 i FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter förklaras att alla har rätt att få ta del av vetenskapens framsteg och dess förmåner. Det gäller även friheten att ta del i samhällets kulturella liv. Vidare har utbildning till uppgift att ”utveckla personligheten till fullo” (Förenta nationerna 1948, Artikel 26).

I samband med att FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter antogs fick således, precis som andra delar i samhället, även universiteten indirekt en uppmaning att ta ansvar:

[...] alla människor och samhällsorgan med denna förklaring i ständig åtanke skall sträva efter att genom undervisning och utbildning främja respekten för dessa rättigheter och friheter [...]. (Förenta nationerna 1948, inledningen).

För att universiteten ska kunna implementera och leva upp till de mänskliga rättigheternas höga ideal är det en förutsättning att kunskap sprids. Utbildning och mänskliga rättigheter har därför varit i fokus på olika sätt: Under 1993 års världskongress om mänskliga rättigheter i Wien proklamerades ett decennium för utbildning i mänskliga rättigheter (1995–2004) som i första hand avsåg skolor på grundnivå. 2010–14 stod högre utbildning i centrum.

År 2011 antogs *United Nations Declaration on Human Rights Education and Training*. (United Nations GA, 66/137) I den framhålls att kunskapen om mänskliga rättigheter omfattar alla former av utbildning, från förskola till högre utbildning, och att akademisk frihet ska involveras där det är tillämpligt (artikel 3:2). Vidare påbjuder deklarationen att var och en har rätt att känna till och söka och ta emot information om alla mänskliga rättigheter och grundläggande friheter. Var och en har också rätt att ha tillgång till utbildning och praktik i mänskliga rättigheter. Vad det omfattar beskrivs så här i artikel 2:2:

- a. Education about human rights, which includes providing knowledge and understanding of human rights norms and principles, the values that underpin them and the mechanisms for their protection;
- b. Education through human rights, which includes learning and teaching in a way that respects the rights of both educators and learners;
- c. Education for human rights, which includes empowering persons to enjoy and exercise their rights and to respect and uphold the rights of others.
(United Nations General Assembly, 2011).

Dessa tre aspekter kan tillämpas på flera olika sätt inom olika utbildningssystem. I en specialutgåva av *Journal of Human Rights* (2019) diskuteras de tre aspekterna ur ett amerikanskt perspektiv med fokus på hur universitetsutbildningen kan utveckla pedagogik kring implementering av kunskap om mänskliga rättigheter inom professionsutbildningar för socialarbetare, lärare och läkare (Cargas, 2019). Cargas beskriver den första aspekten som att utbildning i mänskliga rättigheter vanligen omfattar mänskliga rättigheters filosofiska grund, deras historiska föregångare, rättigheternas odelbarhet, innehållet i lagar, förordningar och konventioner, kunskap om internationella kontroverser, kunskap om brott, viktiga personer och händelser samt internationella perspektiv. Utbildning genom mänskliga rättigheter innebär att använda sig av partcipatorisk pedagogik som uppmuntrar studenterna till aktivt deltagande och handlingskraft samtidigt som det ökar deras förståelse för olika perspektiv. Slutligen förklarar Cargas att utbildning för mänskliga rättigheter strävar efter att ge studenten redskap för att uppmärksamma och utforma sina egna värden och attityder, något som kan göras med hjälp av kulturella uttryck – som film, litteratur eller konst. (Cargas, 2019)

Cargas framhåller hur utbildning i mänskliga rättigheter hjälper studenter att utvecklas till aktiva medborgare med kunskap och förmåga att verka för demokrati och mänskliga rättigheter, även om de självständigt ska forma sin egen politiska uppfattning. (Cargas, s. 293 f.). Tydliggörandet av de tre aspekterna visar på några tolkningsmöjligheter för den som vill utveckla denna form av kunskap.

Cargas är inte ensam om att lyfta fram universitetens centrala roll för att genomföra dessa tre aspekter. Hennes exempel på innebörden i att utbilda i, genom och för mänskliga rättigheter ger en bred bakgrund till vad som inkluderas i de utbildningar som finns inom ämnet, åtminstone i Sverige. Utbildningen genom mänskliga rättigheter är ett område som flera pedagogiska utvecklingscentra har fokuserat på. Partcipatorisk pedagogik och rollspel är några sådana exempel. En utbildning för mänskliga rättigheter liknar idealet om medborgerlig bildning – att få möjlighet att utvecklas till en självständig individ och aktiv medborgare (Burman, 2018; Bohlin, 2018).

De tre aspekterna på utbildning och mänskliga rättigheter är relativt konkreta och möjliga att praktisera vid många universitet, särskilt den första och andra aspekten. Den

tredje aspekten är mer utmanande. Mänskliga rättigheter ingår i utbildningen av studenter på olika utbildningsprogram, inte minst utbildningar till de yrken som ibland beskrivs som samhällsbärande, det vill säga inom vård, skola och omsorg. Inom dessa utbildningar kan man också konkretisera rättighetsperspektivet i mötet mellan två rättighetsbärare (Johnsson, 2025).

Fokus på utbildning i mänskliga rättigheter har medfört förändring och utveckling inte bara i USA varifrån Cargas exempel är hämtade: Idag är det möjligt att ta såväl kandidat- som masterexamen i mänskliga rättigheter vid universitet i många delar av världen, även vid svenska lärosäten.² I Sverige är utbildningsprogrammen ofta mång- eller tvärvetenskapliga och anknuter till forskning från flera olika områden, främst inom humaniora och samhällsvetenskaper. Med en sådan inriktning ingår inte bara studier inom rättsvetenskap utan även etiska, filosofiska, historiska och sociala aspekter.

Mänskliga rättigheter är ett omfattande område och dessutom ett område som behöver utforskas ur många aspekter. Flervetenskaplig forskning är nödvändig för att utveckla kunskapen inom detta vida och viktiga fält. Det finns dimensioner av mänskliga rättigheter inom bostadsfrågor, migration, fattigdom och skola för att bara nämna några exempel. Dessa områden kan behandlas under olika discipliner som exempelvis statsvetenskap, sociologi, etnologi, historia, filosofi, rättsvetenskap, psykologi, vårdvetenskap och lärarutbildningar. De talrika dimensionerna av ämnet mänskliga rättigheter leder också till frågan om huruvida mänskliga rättigheter borde fortsätta att utvecklas mot ett särskilt vetenskapsområde eller om det även fortsättningsvis lämpligast behandlas tvärvetenskapligt.

Universiteten har således en central roll när det gäller att utveckla kunskapen om mänskliga rättigheter genom utbildning och forskning, men också inom andra delar av samhället. Det mångvetenskapliga området motiveras av att erfarenheter i form av metodologi och teori från olika vetenskapsområden behöver samspela för att komma till rätta med de olika utmaningar kring mänskliga rättigheter som vi står inför idag. Mänskliga rättigheter omfattar nästan alla delar av samhället, och de påverkas också av dem.

Universiteten är internationella men också verksamma på en specifik plats. För att utveckla de mänskliga rättigheterna och för att ge dem den plats de förtjänar i samhället är det viktigt att vara verksam lokalt. Så kan ett universitet tydligt bidra till utvecklingen av mänskliga rättigheter. Varje student bör få med sig mänskliga rättigheter oavsett vad hen studerar. Att universitetet också samarbetar och engagerar sig i det lokala – samhället, regionen eller platsen – är centralt för en framgångsrik värld ur ett rättighetsperspektiv. Men varje universitet behöver också engagera sig tillsammans med andra universitet i världen.

² I Sverige ges kandidatprogram vid Göteborg, Malmö, Stockholm, Uppsala universitet samt Enskilda högskolan och Södertörns högskola.

Magna Charta Universitatum, platsen och globen

Universiteten har således en viktig roll när det gäller att utbilda och forska i, genom och för mänskliga rättigheter. I enlighet med såväl FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter som Magna Charta Universitatum har universiteten möjlighet att ta ett mer omfattande ansvar än så. Vi har sett hur Magna Charta Universitatum i den reviderade versionen (2020) tar stöd i FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter. Universiteten har givit sig själva ett starkt mandat för engagemang i, genom och för mänskliga rättigheter. Det omfattar ett samhällsansvar som förutsätter engagemang i det lokala samhälle som de är en del av, men också ett engagemang för de globala utmaningarna. Universiteten ska ta ansvar för sin roll i samhället för att bidra till samhällsutvecklingen. Den arkaiska bilden av universitetet som ett avskilt elfenbenstorn isolerat från resten av världen befinner sig långt ifrån det idealet.

När FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter antogs strax efter andra världskriget var universitetsstudier inte tillgängliga för så stora grupper. Samtidigt hade många samhällen brist på personer med högre utbildning som behövdes för att samhället skulle kunna återuppbyggas efter det förödande kriget. Så var situationen i Sverige, och här uppstod en intensiv utveckling och utbyggnad av universiteten som förändrades från att tidigare ha fungerat som institutioner för en mindre grupp privilegierade i samhället till vad som lite nedlåtande kom att kallas för massuniversitet. Det är inte förvånande att den benämningen uppstod: Antalet studenter vid svenska universitet ökade faktiskt från 14 000 personer år 1945 till 37 000 år 1960. (Högskoleverket, 2006) Högre utbildning var ett av de centrala verktygen för att utveckla samhällen med målet att öka den ekonomiska tillväxten men också för att uppnå större social rättvisa (M. Benner m.fl., 2023, s. 43 f.). År 2025 är antalet studenter tiofaldigt jämfört med 1960 (Universitetskanslersämbetet, 2025).

Högre utbildning tillgänglig för alla i Sverige?

Utbyggnaden av universitetsutbildningarna i Sverige har alltså gett fler människor möjlighet till gratis högre utbildning. Men det finns utmaningar. Trots det demokratiska och tillgängliga svenska utbildningssystemet härskar fortfarande social snedrekrytering i stor utsträckning, både när det gäller vilka som studerar och var de studerar (UHR, 2025). De omfattande och långvariga satsningar som har genomförts i Sverige för att attrahera fler unga från hem utan högutbildade föräldrar att studera vidare har uppenbarligen inte varit tillräckligt framgångsrika. Så ser det ut i Sverige idag, och likande mönster syns i andra delar av världen – men även andra problem.

Högre utbildning är en motor som kan bidra till att stärka och utveckla demokrati, och den ger kraft och kunskap till såväl individer som till samhället. Men tillgången till högre utbildning är ojämnt fördelad såväl lokalt som globalt (UNESCO Institute for Statistics, 2025). När dörrarna till högre utbildning är stängda så leder det till ojämlikhet

och förluster, såväl för individer som för samhället. Högre utbildning är också en rättighet, inte ett privilegium. Såväl FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter som Magna Charta Universitatum tar tydlig ställning för detta liksom för balansen mellan samhällsansvar och akademisk frihet.

Universitet över hela världen har antagit Magna Charta Universitatum och skrivit under på de värden som framhålls där. Magna Charta Universitatum har därigenom uppnått en position som en etablerad del i diskussionen om högre utbildning på global nivå. Universiteten är internationella, ofta med intensiva kontakter sinsemellan, samtidigt som de också har betraktats som viktiga byggstenar i nationsbyggandet. De fyra tidigast grundade svenska universiteten var exempel på det, men nu befinner sig endast ett av dem inom Sveriges nuvarande gränser: Uppsala universitet. De övriga tre, i Tartu, Åbo och Greifswald, är belägna på andra sidan Östersjön (Lindroth 1975, s. 130 f.). Lunds universitet är ett annat exempel. Det grundades 1666 av politiska skäl som en del av försvarskningsprocessen i det från Danmark nyligen erövrade Skåne.

Under det sena 1900-talet och tidiga 2000-talet uppstod flera andra universitet och högskolor i Sverige av politiska skäl. Syftet var att höja den generella utbildningsnivån i vissa delar av landet. Ett av lärosätena med ursprung i den perioden var dåvarande Malmö högskola som spelade en central roll för transformeringen av Malmö från industristad med nedlagd textil- och varvsindustri och hög arbetslöshet till en modern stad med ny identitet. Detta fungerade så pass väl att högskolan, grundad 1998, efter endast 20 år uppgraderades till Malmö universitet. Utbildningsnivån i staden höjdes markant och en av orsakerna var just den ökade tillgängligheten till högre utbildning. År 2000 var andelen invånare i Malmö med eftergymnasial utbildning cirka 28 procent medan den 2023 var nära 50 procent. Andelen högutbildade i Malmö ökade alltså med 170 procent medan Sveriges totala ökning var 110 procent (Region Skåne, 2025).

Globalt är utbildning inte jämnt fördelad

Högre utbildning har expanderat och blivit mer tillgänglig globalt sett vilket är ett av FN:s globala mål. Enligt Unescos statistik ökade andelen inskrivna studenter från 100 miljoner år 2000 till 264 miljoner år 2023 (UNESCO Institute for Statistics, 2025). Statistiken bygger på måttet Gross Enrollment Ratio (GER).³ Dock förekommer fortfarande olika former av hinder för att göra den högre utbildningen tillgänglig för alla, och det ser olika ut i olika delar av världen. I Afrika söder om Sahara är ökningen betydligt svagare än i Latinamerika, Asien och Europa/Nordamerika (UNESCO Institute for Statistics, 2025). Se tabell.

³ GER är ett statistiskt mått som används inom utbildningssektorn för att visa andelen barn eller ungdomar i en åldersgrupp som är inskrivna i en viss utbildningsnivå.

Förändring av andelen inskrivna i högre utbildning (GER) per region, 2000–2022

Region	År 2000	År 2022
Nordamerika och Europa	55 %	74 %
Latinamerika och Karibien	23 %	41 %
Östra och Sydöstra Asien	15 %	28 %
Västra och Norra Afrika	21 %	31 %
Centrala och Södra Asien	9 %	17 %
Afrika söder om Sahara	4 %	8 %
Oceanien	56 %	68 %

(UNESCO Institute for Statistics, u.å.)

I Zimbabwe vill 80 procent av flickorna och de unga kvinnorna skaffa sig högre utbildning, men bara fyra procent får möjlighet att studera vid universitet. Det största hindret för flickornas och de unga kvinnornas möjlighet till vidare studier är fattigdom och strukturer som traditionella normer och manlig dominans. När högre utbildning inte är tillgänglig för kvinnor så får de heller inte tillträde till de yrken som skulle kunna höja deras levnadsstandard (Kigotho, 2025). Att kvinnor utestängs från högre utbildning är särskilt olyckligt med tanke på att kvinnors arbete och ekonomi i större utsträckning än mäns tenderar att sprida ringar på vattnet i utvecklingsländer. Valfärden i samhället sprids helt enkelt snabbare när kvinnor blir en aktiv del av ekonomin (Naveed, A. m.fl., 2023). Liknande förhållanden finns på andra platser, inte bara söder om Sahara.

Den ojämlika tillgången till högre utbildning är ett samhällsproblem på lokal och global nivå. Universiteten har ett ansvar för att bidra till att stärka rätten till högre utbildning, i enlighet med Magna Charta Universitatum och FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter. Frågan är bara hur stort det ansvaret är. Ett universitet behöver vara synligt och delaktigt i det specifika lokala samhälle där det är beläget, men delaktigheten kan innebära olika utmaningar beroende på omständigheterna. Universiteten behöver också stötta varandra och utbyta erfarenheter. Det förflutna liksom synliga och osynliga maktstrukturer komplicerar situationen.

Samarbeten mellan nord och syd för mänskliga rättigheter

Det finns några exempel på olika former av samarbeten mellan universitet i södra Afrika och universitet i Norden. Under de första åren av 2000-talet bildades Sanord, Southern African-Nordic Center, med säte på University of Western Cape i Sydafrika. Sanord är numera en omfattande sammanslutning med deltagande universitet och högskolor från hela Norden och södra Afrika (Sanord, u.å.). Sanord-samarbetet är en bas för lärare och studenter från de båda halvkloten för att tillsammans kunna lösa aktuella utmaningar. Samarbetet kan handla om exempelvis student- eller lärarutbyten eller om utveckling av gemensamma kurser och forskningsprojekt.

Sanord har legat till grund för ett strategiskt samarbetsprojekt mellan universitet i Sverige och Sydafrika som 2025 inledde sin tredje period. Det projektet går under namnet Sasuf – South Africa Sweden University Forum (Sasuf, u.å.). Samarbetet inom Sasuf har ofta anknytning till mänskliga rättigheter och FN:s globala mål, och anknyter i många fall till Magna Charta Universitatum. I den nuvarande perioden av projektet finns även en anknytning till *The AU-EU Innovation Agenda* från 2023 (Europeiska unionen och Afrikanska Unionen, 2023). Malmö universitet, som är medlem i Sasuf, har varit involverat i flera konkreta samarbeten inom projektets ramar, till exempel om digital transformation och hur den kan utnyttjas inom undervisning och virtuella utbyten, om hälsovård eller om att underlätta för funktionshindrade. Det har också funnits samarbeten om hur förbättrad munhälsa hos individer i socioekonomiskt missgynnade områden kan bidra till förändrad levnadsstandard och om stadsplanering för hållbar utveckling på landsbygden (Sasuf, u.å.). Dessa forskningssamarbeten bidrar förhoppningsvis till att mänskliga rättigheter liksom FN:s strategiska utvecklingsmål målmedvetet uppnås såväl i Norden som i södra Afrika.

Med en historia av kolonialism och apartheid finns det maktförhållanden att ta hänsyn till i dessa samarbeten. Det finns även geopolitiska aspekter. I det förändrade världsläget har flera aktörer intresse av att investera och exploatera den afrikanska kontinentens värdefulla naturresurser. Detta har fått EU att agera, och 2024 undertecknades den ovan nämnda agendan av EU och Afrikanska unionen om strategiskt partnerskap och innovation (Europeiska unionen och Afrikanska unionen, 2023). De stora afrikanska organisationerna för högre utbildning har även tagit fram *Africa Charter for Transformative Research Collaborations* (2023) som syftar till att skapa en jämnare maktbalans och transformerande forskningssamarbeten.⁴ Det man vill råda bot på är bland annat att det kan finnas obalans i forskningssamarbeten, till exempel när det gäller vems röst som räknas, vem som prioriterar och formulerar forskningsfrågor, hur medel ska fördelas eller hur forskningsresultat och publikationer ska presenteras. Begrepp som avkoloniserad kunskapsteori eller avkoloniserad kunskap – decolonised epistemology eller decolonised knowledge – illustrerar dessa maktförhållanden (Adeate & Sewchurran, 2023; B.I. Omodan, 2024).

Den här sortens frågor är grundläggande för vetenskaplig forskning och kan vara omvälvande och utmanande för synen på kunskap. Den avkoloniserade kunskapen omfattar hela systemet för kunskapsproduktion. I det systemet har forskningsfinansierare en betydelsefull roll eftersom forskningsfrågor och forskningsmetoder måste få acceptans hos dem; den globala publikationsindustrin är en annan maktfaktor liksom möjligheten att sprida forskningsresultat och knyta kontakter genom exempelvis konferensresor.

⁴ Organisationerna är Association of African Universities (AAU), African Research Universities Alliance (ARUA), African Academy of Sciences (AAS), CODESIRA (Council for the Development of Social Science Research in Africa) och International Network for Higher Education in Africa (INHEA).

Vad är kunskapsekonomi?

Den kritiska synen på kunskap leder också till nya tolkningar av begreppet kunskapsekonomi. I början av 2000-talet utvecklade Världsbanken ett kunskapsekonomiskt index (KEI) med fyra dimensioner av kunskapsekonomi: informations- och kommunikationsteknologi, utbildning, ekonomiska incitament och styrning samt innovation. Generellt understryker Världsbanken vikten av högre utbildning för att ett land ska kunna uppnå långvarig ekonomisk tillväxt (Chen och Dahlman, 2006).

Traditionellt refererar kunskapsekonomi till innovationer och entreprenörskap – forskning som kan utvecklas till en produkt att sälja på marknaden. Begreppet kunskapsekonomi har kritiserats av företrädare för den avkoloniserade kunskapsteorin. I samband med den kritiken har begreppet kunskapsekonomi fått en förskjuten betydelse. I den betydelsen kan kunskapsekonomi relatera till politiska, ekonomiska, teknologiska och ekologiska förändringar. Det ifrågasätts vems kunskap som räknas och hur den värderas (Wight, 2025). Några nyckelpunkter i resonemanget är vikten av att undvika ojämlika strukturer och obalans i partnerskap och möjligheten att öppna nya samarbeten inom utbildning och forskning. Kunskap är kapital, men det finns också andra värden än pengar.

Ett rättighetsbaserat universitet – en utopi?

Universiteten är en central del i ett samhälle och de har ett samhällsansvar som uttrycks i såväl Magna Charta Universitatum som i FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter. Där finns även argument för att universiteten bör upprätta ett nytt socialt kontrakt med samhället som garanterar att såväl utbildningar som engagemang i samhället är baserade på mänskliga rättigheter (Tibbitts, 2024). Teorin om ett samhällskontrakt tolkas ofta som en abstrakt eller implicit överenskommelse mellan staten och medborgarna som ska leda till ett rättvist samhälle. Under upplysningstiden på 1700-talet var kontraktsteorin förhärskande inom det politiska tänkandet och låg till grund för samhällsteorier formulerade av exempelvis Rousseau, Kant och Montesquieu. Dock kan begreppet användas i en konkret bemärkelse vilket den har gjort i överenskommelser mellan universitet och lokalsamhället, i de flesta fall städer eller kommuner. Mälardalens universitet använder helt enkelt *Samhällskontraktet* som benämning på ett partnerskap de ingått med två kommuner (Samhällskontraktet, u.å.). Malmö universitet har ett samarbetsavtal med Malmö stad som också kan tolkas ur ett rättighetsperspektiv även om det inte kallas för samhällskontrakt.

Utifrån dessa resonemang väcks frågan om i vilken utsträckning universiteten kan, ska eller bör ägna sig åt mänskliga rättigheter. Människorättsforskaren Jane Kotzmann (2018) argumenterar för att ett universitet bör baseras på mänskliga rättigheter. Hon visar hur de senaste decenniernas utveckling mot marknadsinriktade universitet har

skapat klyftor som resulterat i ökade orättvisor och hur denna klyfta kan övervinnas genom utvecklingen av rättighetsbaserade universitet. De senaste åren har vi sett en utveckling med globalisering, universitet inriktade mot massutbildning, snabb teknisk utveckling och ändrade krav från arbetsmarknaden. Den utvecklingen har bidragit till att universitetet som sådant behöver förändras. En anledning till att så inte sker är enligt Kotzmann helt enkelt att kunskapen om mänskliga rättigheter inte är tillräcklig. Hon argumenterar för att en rättighetsbaserad högre utbildning leder till att staten kan nå de mål med högre utbildning som FN har satt upp (Kotzmann, 2018). Ett rättighetsbaserat universitet kan låta utopiskt samtidigt som det är ett viktigt steg i försöken att förverkliga ambitionerna i FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter.

Mänskliga rättigheter är en trovärdig grund för en rättvis och hållbar samhällsutveckling. Sedan FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter antogs 1948 har den blivit en självklar referenspunkt i kampen för att utveckla varje människas lika värde och rättigheter. För att förverkliga den rättigheten för alla är universitetet av central betydelse, inte minst i en tid av globala kriser och ökande ojämlikhet. Det finns generella förväntningar på att universitetet ska engagera sig i det omgivande samhället. Stöd för de förväntningarna finns i såväl Magna Charta Universitatum som i FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter.

Kanske är målet att uppnå mänskliga rättigheter för alla en utopi, men det kan också vara en ledstjärna. Genom att utbilda i, om och genom mänskliga rättigheter erbjuds universitetet möjlighet att stärka de mänskliga rättigheternas ställning, inte minst genom att inkludera mänskliga rättigheter i utbildningar till professioner där man arbetar nära människor – som vårdyrken, polis eller lärare. För att kunna ta samhällsansvar behöver universitetet känna till såväl samhället som de lokala förutsättningarna väl. Samtidigt har universitetet redan från början varit internationella, snarare än lokala eller nationella, och det är en självklarhet för universitet att arbeta internationellt. Men hur göra det och samtidigt ta samhällsansvar? De samarbetsprojekt som jag har nämnt i det här kapitlet strävar efter förankring i båda de lokalsamhällen där de deltagande universitetet är verksamma. Det är viktigt att ett universitet är lyhört för de maktförhållanden som finns inbyggda i forskningen: frågeställningar, tillgång till finansiering, publikationskanaler och värdering av resultat, för att nämna några.

Världen såg annorlunda ut när FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter formulerades liksom när Magna Charta Universitatum tog form. Och världen kommer att fortsätta förändras i en ständigt pågående och oförutsägbar rörelse. Universitetet liksom villkoren för deras existens befinner sig mitt i denna dynamik och behöver förhålla sig till det skiftande geopolitiska landskapet där förändringar ibland sker i ett hisnande tempo. Ja, ibland snabbare än vad vi hinner förstå. Stefan Zweigs skildring av ett Europa som förändrades närmast över en natt påminner oss fortfarande om detta.

Det är då viktigt att lyfta blicken och skåda framåt utan att vända ryggen åt det förflutna. Utvecklingen av kunskap och utbildningar för studenter fortsätter att vara en viktig del för såväl den globala utvecklingen som för den lokala förankringen.

Universiteten kan fortsätta att ta fasta på de värden som finns i Magna Charta Universitatum och i FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter. Den transformativa kraft som utbildning medför för såväl individer som hela samhällen är inte bara ett verktyg för förändring. Den transformativa kraften ger hopp och motivation inför möjligheten att tillsammans skapa en ljusare framtid ur ett globalt och ett lokalt perspektiv. Universitetens uppgift är att verka för att förutsättningarna finns där.

Referenser

- Adeate, T., & Sewchurran, A. (2023). African epistemologies and the decolonial curriculum. *Acta Academica*, 55(1). <https://doi.org/10.38140/aa.v55i1.5762>
- Africa Charter for Transformative Research Collaborations*. (2023). Retrieved from <https://aau.org/current-projects/africa-research-charter/>
- Benner, M., & Schwaag Serger, S. (2023). *Ändra allt!? En högskolepolitik för vår tid*. Stockholm: SNS Förlag.
- Bohlin, H. (2018) *Medborgerlig bildning: Om varför man studerar på högskola*. Lund: Studentlitteratur.
- Brögger, K., Moscovitz, H., Robertson, S. L., & Lee, J. J. (2026). *World Yearbook of Education 2026: The shifting geopolitics of higher education: Knowledge, power, protest*. London & New York: Routledge.
- Burman, A. (2018) *Kultiverandet av det mänskliga: Essäer om liberal education, bildning och tänkande*. Göteborg: Daidalos.
- Cargas, S., & Mitoma, G. (2019). Introduction to the special issue on human rights in higher education. *Journal of Human Rights*, 18(3), 275–279. <https://doi.org/10.1080/14754835.2019.1617122>
- Cargas, S. (2019). Fortifying the future of human rights with human rights education. *Journal of Human Rights*, 18(3), 293–307. <https://doi.org/10.1080/14754835.2019.1617117>
- Chen, D. H. C., & Dahlman, C. J. (2006). *The knowledge economy, the KAM methodology and World Bank operations*. Washington, DC: The World Bank.
- Collini, S. (2012). *What are universities for?*. London: Penguin Books.
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (n.d.). *General comment on the right to education*.
- Europeiska unionen och Afrikanska unionen. (2023). *AU-EU Innovation Agenda*. EU Directorate for Research and Innovation. Retrieved from https://research-and-innovation.ec.europa.eu/system/files/2023-07/ec_rtd_au-eu-innovation-agenda-final-version.pdf
- Förenta nationerna. (1948). *Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna*.
- Högskoleverket. (2006). *Högre utbildning och forskning 1945–2005* (Rapport 2006:3 R). Stockholm.
- Johnsson, C. (2025). Transformative university human rights education. *Human Rights Education Review*, 8(1), 55–67.

- Kigotho, W. (11 september 2025). Girls, young women with education dreams face tough choices. *University World News*.
<https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20250907183558604>
- Kotzmann, J. (2018). *The human rights-based approach to higher education: Why human rights norms should guide higher education law and policy*. New York: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780190863494.003.0001>
- Lindroth, S. (1975). *Svensk lärdomshistoria: Medeltiden, reformationstiden*. Stockholm: P. A. Norstedts & Söners Förlag.
- Magna Charta Observatory. (1988). *Magna Charta Universitatum*. University of Bologna.
<https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu-1988>
- Magna Charta Observatory. (2020). *Magna Charta Universitatum 2020*. <https://site.unibo.it/magna-charta/en/magna-charta-universitatum/mcu2020>
- Magna Charta Observatory. (u.å.1). *Signatory universities*. <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/signatory-universities>
- Magna Charta Observatory. (u.å.2). *History*. <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/history>
- Magna Charta Observatory. (u.å.3). *History of the Magna Charta Universitatum*. <https://www.magna-charta.org/about-us/hystory>
- Naveed, A., Ahmad, N., Naz, A., & Zhuparova, A. (2023). Economic development through women's economic rights: A panel data analysis. *International Economics and Economic Policy*, 20, 257–278.
<https://doi.org/10.1007/s10368-023-00560-1>
- Office of the High Commissioner for Human Rights. (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*.
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
- Omodan, B. I. (2025). The roles of epistemology and decoloniality in addressing power dynamics in university education. *Globalisation, Societies and Education*, 23, 1226–1240.
<https://doi.org/10.1080/14767724.2024.2335661>
- Region Skåne. (n.d.). *Näringsliv och arbetsmarknad i Malmö*. Retrieved from
https://filer.skane.se/kommunrapporter/Kommunrapport_Malmo.html
- Samhällskontraktet. (u.å.). *Samhällskontraktet*. <https://www.samhallskontraktet.se/>
- Sanord. (u.å.). *Southern African–Nordic Centre (SANORD)*. <https://sanord.uwc.ac.za/>
- Sasuf. (u.å.). Retrieved from <https://www.sasuf.org/projects>
- Shefner, J., Dahms, H., Jones, R., & Jalata, A. (2014). *Social justice and the university Globalization, human rights and the future of democracy*. London: Palgrave Macmillan.
- Tibbitts, F. (2024). Revitalising the mission of higher education through a human-rights-based approach. *Prospects*, 54, 401–409.
- UNESCO Institute for Statistics. (n.d.). *Gross enrolment ratio – tertiary education*. UNESCO.
<https://data.uis.unesco.org> (*Egen sammanställning 27 november 2025.*)

- United Nations General Assembly. (2011). *United Nations Declaration on Human Rights Education and Training (A/RES/66/137)*. <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/11-united-nations-declaration-human-rights-education-and-training-2011>
- Universitetskanslersämbetet. (2025). *Årsrapport 2025. Läs Årsrapport om universitet och högskolor 2025*.
- Universitets- och högskolerådet. (2025). *Tre dimensioner av breddad rekrytering: Jämförelser över tid och rum avseende programnybörjare vid svenska lärosäten 2007–2022 utifrån viktade jämförelsetal*. Stockholm: UHR.
- Wight, D. (2025). Perpetuating global inequalities in the knowledge economy: The case of HIV social science research in East Africa. *Global Public Health*, 20(1). <https://doi.org/10.1080/17441692.2025.2466731>